

Tévednek azok a szakértők, akik a törzsek harcát úgyszólván kizárólag a külföldi beavatkozás, a nagyhatalmi mesterkedések rovására írják. Kétségtelen, hogy a nagyhatalmak mindig megtalálják a módját a meglévő ellentétek szításának. De csak ott, ahol ezt fokozni lehet. A külső beavatkozás mit sem változtat a tényen: Afrikában még megoldatlan a törzsi kérdés. A megoldást olyan politika segítené elő, amely a közös célok és érdekek képviselete mellett szem előtt tartja az ország lakosságát alkotó törzsek, népek, etnikai csoportok sajátos érdekeit is. Csak így tudja az állam az egész országra kiterjedő „mi“-tudatot meggyökeresíteni.

Az afrikai egység gondolata azonban még mindig népszerű az Európában tanuló néger diákok között. Három évvel ezelőtt egy szenegáli szociológus kérdéseire adott válaszokból kitűnt, hogy a megkérdezettek 62%-a nem egy nemzethez — tógóhoz, csádihoz, elefántcsontpartihoz —, hanem az afrikai nemzethez tartozónak tekinti magát.

E gondolat távlati megvalósulásának egyik feltétele azonban a törzsi kérdés demokratikus rendezése. A törzsi nacionalizmus agresszivitása éles formában jelentkezik az ázsiaiakkal szemben. Jellemző példa erre Kenya és Uganda.

Legutóbb — mint ismeretes — Ugandából utasították ki az indiai és pakisztáni származású ázsiaiakat. A kiűzött ázsiaiak csak néhány kilós csomaggal távozhattak, javaikat nem ajándékozhatták el rokonaiknak, elővételi joguk az afrikaiaknak volt. Az egyetemi felvételnél a bőr színe döntő kritérium, az indusokat vegyes házasságra kényszerítik, de ezért a „megoldásért“ a négerrek sem nagyon lelkesednek. Afrikában (akárcsak Európában) a nemzeti politika erkölcsi mércéje a türelem és az együttműködés az ország területén élő etnikai közösségekkel. De ehhez, úgy látszik, Afrikában is hosszú út vezet.

A *négritude* bírálatát tehát Afrika mai valóságában találjuk. De ez nem jelenti a teljes cáfolatot. Afrikában az egység eszméje megelőzte a valóság fejlődését. Az afrikai egység, a néger kultúra s az ennek megfelelő emocionális magatartás olyan értékek a jövő Afrikája számára, amelyeknek megőrzése és megvalósítása történelmi feladat.

Fábián Ernő

A tehetetlen lázadás marcusei elmélete

Úgy véljük, immár elegendő elméleti anyag halmozódott fel ahhoz, hogy alaposabban szemügyre vehessük — s talán meg is haladhassuk — a Marcuséről régebben kialakult képzeteket; főként *Egydimenziós emberének* a „nagy tagadásban“ történt megfeneklése váltott ki sok esetben iróniát. A gondolkodó minden késői műve újabb adalék most már valóban önálló politikai elméletéhez, s némiképpen módosítja a róla alkotott véleményt, amely egyébként sem tagadta, hogy a jelenkor jelentős elemzőinek sorában a helye. A marcusei kérdéskör és a politikai állásfoglalások igényesebb vizsgálata most még teljesebb összhangba kerülhet az *oeuvre* belső logikájával: az értelmezések további árnyalásának, a sematikus értékelések mellőzésének megvannak az előfeltételei.

Már a kezdet kezdetén bátran kimondhatjuk, hogy Marcuse kiindulási pontja — implicite, sőt, néhol közvetlen állásfoglalással explicite is — a reformizmus bírálatára: a *Culture et société*-ben megfogalmazza, hogy a valóságos érdek nem a

részletek módosításaihoz fűződik, hanem a termelési folyamat átalakításában rejlik. Egész művét áthatja az a módszertani követelmény, amely szerint a tényeket mindenkor a társadalmi viszonyok egészéhez kell mérni, s a tőkés társadalmi rendszert csakis történetiségében lehet megítélni. Sorra elutasítja a forradalmi gondolat tüneti kezeléssel való helyettesítésének lehetőségeit, a technokrácia mítoszát, a szocializmusba való fokozatos belenövés téziséit, a rendszer gyökeres átalakulására vezető spontán és tömeges szavazás eszméjét; hitetlen a tekintetben, hogy ilyen módszerekkel a tőkés rendszer leparancsolható volna a történelem színpadáról. Egyetért Leninnel abban, hogy a reformok haszna csupán a lényegbevágó igazság szem előtt tartásával ismerhető el, s egy adott ponton éppen a további reformok követelik meg a forradalmat.

De egész művéből, újabb könyveiből is hiányzik a válasz arra a kérdésre, hogy valójában melyek a hatalomátvétel hatékony módozatai. Az utóbbi időben közölt interjúi azonban arról tanúskodnak, hogy most már sokat foglalkoztatják ezek a kérdések, gondolatvilágának ezek a sebezhető pontjai. Úgy tűnik, bizonyos mértékben elfogadja egyes marxista értelmezőinek azt a bírálatát, amely szerint a tőkés rendszer marcusei kritikája hiányosságai miatt hátráltathatja a forradalmi mozgalom menetét. A *Le Nouvel Observateur*nek (1973. január 14.) adott nyilatkozatában a politikai nézeteit illető spontaneitás vádjával szemben azzal védekezik, hogy a spontaneitás nem is lehet forradalmi. És sokatmondóan hozzáfűzi: most jobban, mint valaha meg van győződve a néptömegek tudatának elmélyítésére hivatott élcsapat szükségességéről. A forradalmi harc sikere elengedhetetlen előfeltételének tekintett politikai szervezés szükségessége kezd tért hódítani a marcusei elméletben.

Újabb keletű előadásai sorozatában (*L'éthique et la révolution*) Marcuse már félreérthetlenebbül fogalmaz a pacifizusról, és egyetért a forradalmi erőszak-cselekmények történelmi igazolhatóságának eszméjével. Az erőszak gyakorlata azonban nem független a politikai erőviszonyoktól. Éppen ezért „nemcsak haszontalan, hanem felelőtlenről is tanúskodó az öncélú szembeszegülés“ (*La fin de l'utopie*). Ez az összefüggés azonban felfogása szerint nem jelenti az ellenállás formáinak valamiféle ártalmatlan rituálévá való lefokozását: az „ellenállás jogát“ hirdeti a „jog intézményes erőszakával“ szemben. Az „ellenálláshoz való jog“ sikerének elsődleges feltétele az ellenállás egyetemessé tétele: „mindaddig, amíg az ellenzéknek nem sikerül az új egyetemességhez szükséges társadalmi erőt kifejlesztenie, a violencia kérdése inkább csak taktikai jellegű marad.“

A forradalmi társadalmi erők kérdése a marcusei elmélet talán legvitatottabb, legváltozatosabban értelmezett és legszigorúbban bírált problémája. A viták jobb értelmezhetőségéért emlékeztetünk arra, hogy a német munkásmozgály elszenvedte súlyos vereség, amely lehetővé tette Németország fasizálódását, egyben a Marcusét, a harcost és Marcusét, a teoretikust is legkeményebben sújtó csapás volt. Utolsó „európai“ írásaiban kifejezi mély aggodalmát e mozgalom „nagyon bizonytalanná“ vált sorsával kapcsolatban (*Culture et société*). Atélte a náciizmus győzelmének pillanatát, s akkor még nem látta, hogyan lehet felülkerekedni erőin. Marcuse a továbbiakban is képtelen felülemelkedni a forradalmi harc távlatait illető szkepticizmusán; feltételezi, hogy a tőkés uralom rendszere az ellenzékét a tömegfogyasztás feljavításával magába olvasztja. E meggyőződése csak erősödik, amikor tapasztalatai kezdenek elamerikaiasodni: az Egyesült Államok gazdasági életére akkoriban a munkásmozgalom hangsúlyozott szindikalizmusa volt jellemző. Olyan gondolatfutamokban, amelyeknek előfeltevéseit sohasem mérlegelte kritikailag, Marcuse terjedelmesen fejtegetni kezdi téziseit arra vonatkozóan, hogy

a forradalmi haladás gyakorlata gazdátlaná vált. Egyetlen kivételt azonban elismer: „Ügy tűnik, még él a munkásosztály politikai hagyománya bizonyos európai országokban, miközben elhalványul Amerikában, ahol pedig egykor szintén létezett.“ (*La fin de l'utopie*)

Nem mondhatjuk minden alapot nélkülözőnek azt a nézetet, amely szerint Marcuse egyike azoknak a teoretikusoknak, akik a jelenkori társadalmi és politikai erők konstellációjában a legkövetkezetesebbeknek mutatkoztak a „forradalom-szükséglet“ kutatásában. Miután — a kései kapitalizmus egész ideológiájával egybehangzón — vitathatatlan tényt ismer fel a munkásosztály „integrálódásában“, minden igyekezete arra irányul, hogy felkutassa egy mégiscsak lehetséges változás társadalmi tényezőit. Vizsgálódásainak lényegbeli következtetése abban foglalható össze, hogy napjaink tőkés társadalmában lehetetlenné vált a forradalmi osztály meghatározása; a helyzet mégsem reménytelen, „hiszen a változás társadalmi hordozói az átalakulás folyamatában alakulnak ki“ (uo.). S ha nem is azonosíthatók teljes pontossággal a forradalmi erők, még mindig nyitott annak a lehetősége, hogy felkutassuk őket, potenciálisan hol találhatnók: a nagy metropolisokban (az értelmiségiek, főként a főiskolások ellenzékiisége, a munkásosztály nem integrált osztagai, az etikai-szexuális lázadás stb.), vagy a nagy metropolisokon kívül (vietnami háború, általában a nemzeti felszabadulásért folyó harc). Marcuse szerint korunkban minden forradalmi változás a nemzetközi viszonyok függvénye és azokra visszahat: „Nem létezik olyan fogalom, cselekvés, stratégia, amelyet ne a nemzetközi erőviszonyok elemeként, kockázataként, a vele kapcsolatos állásfoglalásként kellene kitervezni és értékelni.“ Stratégiájának világviszonylatúsága elvben nem zárja ki a forradalom lehetőségét a világ egyes országaiban vagy térségeiben; értelme inkább annak a felismerésében keresendő, hogy minden forradalmi kezdeményezésnek számolnia kell az imperializmus jelenvalósága meghatározta feltételekkel.

Marcuse nem fogadja el a műszaki szakemberek által megvalósítható forradalom mítoszát. Szerinte a technika képviselői olyan kategóriát alkotnak, amely objektíve csupán arra alkalmas, hogy „az előrehaladt tőkés rendszert technokratikus kapitalizmussá változtassa“. Hasonlóképpen nem tartja helyesnek az „új munkásosztály“ fogalmát sem, amelyen a tudósokból, műszakiakból és szakemberekből álló csoportot értenek: „Kulcsfontosságú helyzeténél fogva ez a csoport valóban forradalmi magvat jelenthetne, csakhogy tagjai a rendszer kedvencei, s tudatuk behódolt a rendszernek.“ Igaz, még a rendszer privilegizáltjainak körében is van egy vékony réteg, „amelynek tudata és ösztönei lázadoznak a társadalom meghatározta irányvétel ellen, vagy legalábbis igyekeznek kivonni magukat a társadalmi rend parancsolta orientáció alól“. Marcuse szerint az értelmiség tudata általában még a régi fogságot sinyli, felszabadítása a hátralevő teendők sorába tartozik.

Szerencsés, ígéretes kivétel — szerinte — a tőkés uralommal szembehelyezkedő „diákellenzék“. Egyik írásában kifejtette: a főiskolás ellenzék a világon remélhető változások egyik legdöntőbb tényezője lehet, de nem abban az értelemben, ahogyan azt a szemére vetették, tehát nem közvetlen forradalmi erőként, hanem nagyon tevékeny erjesztőként, amely egy szép napon aztán forradalmi erővé alakulhat. S ehhez még szükségesnek tartotta hozzáfűzni: mindaddig, amíg elszigeteltek maradnak, amíg nem sikerül kilépniük önkörükből, s nem sikerül mozgósítaniuk azokat a közegeket, amelyek — a társadalmi termelés folyamatában betöltött szerepük eredményeként — *döntő szerepre* hivatottak a forradalomban, a diákoknak másodlagos szerepkörre kell szorítkozniuk. A diákok joggal tekinthe-

tők a forradalom erjesztőinek, de az erjesztés önmagában még nem jelent forradalmat — írja Marcuse. Következézetesen hangoztatott meggyőződése szerint, noha a diákellenzék az átalakulás katalizátora lehet, önmagában nem jelent forradalmi társadalmi erőt: forradalmi erővé válása csak a munkásosztály oldalán valósulhat meg, hiszen ez az egyetlen objektív társadalmi tényező, amelynek elég ereje van ahhoz, hogy szembeszálljon a rendszerrel. A főiskolai hallgatók ellenállásának értelme tehát bírálataikban, leleplezéseikben, vagyis az előkészítésben rejlik.

Nem értékeli pozitívan a deklasszálódott csoportokat: „sem a szubproletariátus, sem a kispolgárság semmivel sem radikálisabb, mint régebben.“ Számol azonban a faji és nemzeti kisebbségek alkotta nem privilegizált csoportjával, amely a kedvezményezettség elmaradása miatt a dezintegrálódás tényezője lehet. Az etikai-szexuális lázadózástól Marcuse elvitat mindenfajta politikai hatékonyságot, de elismeri, hogy hozzájárulhat a kizsákmányolás érdekei fenntartotta képmutató erkölcs felbomlásához.

Kivételesen fontosnak tartja a harmadik világ felszabadulási harcát, a vietnami nép küzdelmét. Szerinte pillanatnyilag a harmadik világban összpontosul a forradalmi harc, de nem hajlandó elfogadni azt a véleményt, amely a nemzeti felszabadulási mozgalomban látja a legfőbb vagy az egyetlen forradalmi erőt. Ez a mozgalom hozzájárulhat ugyan a tőkés rendszer válságának előkészítéséhez, de e rendszert hatékonyan csakis belülről lehet megváltoztatni. „Csak ha a lánc jelenlegi legerősebb szeme a leggyengébbé válik, akkor tehetnek szert a nemzeti felszabadulási mozgalmak világviszonylatú forradalmi lendületre.“ (*Réexamen du concept de révolution*) Marcuse víziójában lehetséges forradalmi erő jöhet létre a harmadik világ találkozásából azokkal a mozgalmakkal, amelyek a tőkés rendszert legerősebb bástyaiban készülnek megdönteni.

Marcuse politikai állásfoglalásával kapcsolatban le kell szögeznünk, hogy alapjában nem változott véleménye azzal a társadalmi erővel kapcsolatban, amely gyakorlatilag megkérdőjelezheti a tőkés rendszer létjogosultságát, és forradalmisíthatja a társadalmat: „Csakis a munkásosztály vállalhatja a forradalmi feladatot, továbbra is ez az osztály a tőkés termelés emberi bázisa, az értékőbbllet forrása, s ennek megfelelően a lehetséges forradalom egyetlen hatékony tényezője.“ Ez a nézet azonos a kommunista pártokéval. De nem hagyhatók figyelmen kívül az e vonatkozásban megnyilatkozó különbözőségek sem. Az igazság és a forradalmi harc érdekei megkívánják Marcuse álláspontjának igényes és érvekkel megfelelően alátámasztott megvizsgálását, hogy kimutatható legyen: melyek a társadalmi-történeti igazságtól távol álló nézetei.

A marcusei elemzés kétségbevonhatatlan érdeként ismerhetjük el, hogy ráirányította a figyelmet korunk kapitalizmusának mechanizmusaira és alkalmazkodási készségére, elemzése azonban nagyon gyakran felületes és nem elég széles körre kiterjedő; hiányosságai módszertani jellegűek, a ténybeliségekre vonatkoznak, és a forradalmi stratégiával is kapcsolatosak. A módszertani követelmények szempontjából megállapítható, hogy Marcuse továbbra is a társadalmi konfliktusok ökonomista értelmezésének a híve, s ehhez még hozzáfűzhetjük, hogy elemzéseit túlzottan leíró jellegűek. Művéből hiányzik a társadalmi funkcionális bonyolultságának alaposabb megragadása. E hiányosság közvetlen következménye a társadalmi ellentétek lefokozása ezeknek az ellentéteknek a tudatára. S nem alaptalan az a megállapítás sem, amely szerint Marcuse szövegeiben közgazdaságtanilag tisztázottként kezel olyan gazdaságpolitikai fogalmakat, amelyek nem kellőképpen meghatározottak, s amelyek pontos definíciójával adós marad.

A politikai viszonyok marcusei elemzése néha egyebekben is felületes a je-

lenkori világ viszonyaihoz képest. Nem méltatja kellőképpen a marxista baloldalt, a kommunista, szocialista és munkáspártok politikai tevékenységének a jelentőségét. Elemzéseinek felületessége közvetlenül tükröződik stratégiai nézeteiben. Újabb írásaiban eltávolodott a rendszer dezintegrálódásának tételétől és a magánszemélyek önállósága azonnali biztosíthatóságának a téziséstől, amely pedig tudományos munkája egy adott szakaszában nagy szerepet játszott gondolatvilágában. A hatalomátvétel feltételeinek hiteles meghatározásával továbbra is adós maradt; nem dolgozta ki a hatalomváltás szervezeti előfeltételeinek kérdéskörét. E hiányosság miatt szakadék tátong stratégiája és a valóságos forradalmi stratégia alapelvei között.

Felmerül a kérdés: mi indokolja eszméinek oly meglepően széles körű elterjedését? Az érvényes válasznak föltétlenül azt is tartalmaznia kell, hogy Marcuse a gondolkodóknak abból a fajtájából való, aki a legátfogóbb elméleti konstrukciók építője, keményen és szenvedélyesen birkózik meg az elméleti kérdések legnehezebbjeivel, s vállalja a legégetőbb időszerű nagy kérdések megoldására irányuló kísérletek kockázatát. S van még valami: bírálatai és elemzései a tőkés rendszerről egy olyan pillanatban hatottak, amelyben a jelenkori kapitalizmus bizonyos tüneteinek hiteles marxista elemzése még nem bontakozott ki. Bizonyos tőkés országok, főként az Egyesült Államok, politikai vonatkozásban olyan szakasz felé tartottak, amelyben új módon jelentkeznek a forradalmi típusú követelések. Ez pedig lehetővé teszi a rendszer helyes és néha meglehetősen heves bírálatát, amely azonban nem jut el a gyakorlati alkalmazásig. Marcuse álláspontja az ellentmondások felismerésének meggyőző tanúsága, ugyanakkor viszont magán viseli a gyakorlati tehetetlenség bélyegét. Népszerűsége a tiltakozó értelmiség körében az értelmiség lázadása és tehetetlensége egyidejűségének a jele. De annak is, hogy ez az értelmiség már jócskán eltávolodott rendszere értékítéleteitől, és kiutat keres. S azt hitte, hogy Marcuse műveiben választ talál gyötrő kérdéseire.

Andrei Marga

A külpolitika-tudomány tárgya és funkciói

Az alábbiakban kivonatossan ismertetjük Nicolae Șteflea *Teoria politicii externe — obiect și funcții* című, a *Viitorul social* 1973. 1. számában megjelent írását.

Szintetikus meghatározása szerint a külpolitika-elmélet lényegében a következők ismeretére kiterjedő rendszer: a külpolitika vezetési és döntési folyamatainak mechanizmusa; e folyamatok konkrét formái, alapelvei és célkitűzései, a külpolitika módszerei és végrehajtásának eszközei, fogalmai és intézményei.

Az analitikus meghatározás a külpolitika-elmélet körét a következők szerint határozza meg: 1. az állam külpolitikai funkcióinak rendszere (a relációk megszervezése más államokkal, államszervezetekkel és olyan népekkel vagy nemzetekkel, amelyek még nem nyerték el függetlenségüket; részvétel a nemzetközi intézmények tevékenységében és a nemzetközi kérdések megoldásában; a nemzeti érdekek érvényesítése, valamint azon alapelveké, amelyek a nemzetközi viszonyok, intézmények és jelenségek alapjai; az ország területének, függetlenségének és nemzeti szuverenitásának a védelme); 2. a bel- és külpolitikai, az objektív és szubjektív tényezők